

Бігун В. С.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА В УКРАЇНІ (1990-2005): НАУКОЗНАВЧИЙ ОГЛЯД ЗДОБУТКІВ І ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ

Головним, на думку автора, наукознавчим здобутком української елегантної юриспруденції в період з 1990 до 2005 року є її відродження як повноцінного напрямку правознавства і філософії. Серед перспектив її розвитку автор відзначає такі: подальшу інституційну співпрацю на «спільній території» філософів і правників; поступовий перехід від кількості до якості філософсько-правових досліджень й, зокрема, їх подальше просування у таких напрямках, як історія філософії права (вивчення спадщини українських та іноземних класиків філософії права) та філософсько-правовий аналіз проблем галузевих юридичних наук; а також орієнтованість філософсько-правових досліджень і розробок на потреби практики права.

Відродження філософії права в сучасній Україні: об'єктивні та суб'єктивні чинники, філософії права в Україні як повноцінного напрямку дослідження права. Хоча деякі правознавці
Дев'яності роки ХХ століття-роки відродження та філософи радянської доби теж займалися

філософським осмисленням права, більшість з них робила це, інституційно, в ідеологічно дозволених межах. Радянська теорія права, як влучно відзначають західні правознавці, - це «радянська правова філософія», що розвивалася під впливом марксистсько-ленінської філософії [1]. Методологічний плюралізм сучасного українського правознавства, антропологізація як тенденція його розвитку та й загалом об'єктивні передумови зробили можливим відродження в сучасній Україні «елегантної юриспруденції».

Філософське осмислення права в Україні тісно пов'язане з осмисленням та становленням української державності. Поступова демократизація суспільства ще за радянської України, звільнення від ідеологічного ярма, прагнення до незалежності, а згодом і знову здобута на початку 1990-х рр. державність України, - ці та інші суспільно-політичні реалії знайшли своє відображення в праві, зокрема, у низці правових документів, сповнених і філософсько-правовим змістом. Так, поняття «незалежності України», котре, по суті, відображає поняття «свободи» волевиявлення нації на створення власної держави, в офіційних документах відображено визначенням «державного суверенітету України» як «верховенства, самостійності, повноти і неподільності влади в межах її території» (Декларація про державний суверенітет від 16 липня 1990 р.). У свою чергу «суверенітет» характеризує здатність держави, здійснюючи владу, мати, творити, й оберігати власне право, законодавство. Передбачаючи це, Декларація закріпила положення про те, що Україна «забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території».

Процеси державотворення та правотворення в Україні зумовили потребу звернення до науки, зокрема юридичної. «Видобути з надр» загальної теорії права, політичних і правових учень політико-правові концепції знаходили закріплення у державотворчих і правотворчих документах. Так, якщо Конституція УРСР 1976 року закріплювала, що в УРСР (згодом у «Державі Україна»), «всі її органи діють на основі законності», то вже проект нової конституції, а згодом і Конституція України 1996 року чітко закріпила положення про те, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», і що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права». Реалізація цих та інших

положень ставила практичні завдання та питання: що таке «правова держава», «права людини», якою є різниця між поняттями «верховенство закону» і «верховенство права», і нарешті, знов насущне: що таке «право»? Закономірним відтак було звернення до філософії права, для якої проблемами розрізнення і співвідношення права і закону були предметно визначальними [2, с. 9; 3, с. 1 і далі].

Філософія права несподівано стала практичною, витребуваною. Благо, що в Україні їй не довелося розвиватися на «порожньому місці». Праці низки сучасних та дореволюційних українських та руських філософів та правознавців, сучасних російських правознавців і філософів, маловідомих (змістовно) західних дослідників зробили можливим і водночас необхідним звернення до філософії права задля вирішення актуальних проблем право- і державотворення в Україні, розбудови України як соціальної правової держави, втілення «духу» нової Конституції України. Певно, ще ніколи філософія права не була настільки актуальною в Україні, і, мабуть, як наука не мала кращих, аніж зараз, ідеологічних передумов для саморозвитку. «Відродження філософії права» в сучасній Україні відбулося, питання динаміки та результатів цього процесу виходять на перший план.

Наукознавче та інституційне становлення.

Специфіка сучасної професійної наукової організації праці - її інституціоналізація. Форма організації науки, що є оптимальною до її змісту, стимулює науковий поступ. Це ж стосується і філософії права.* Розвиток філософії права (як і соціології права) в межах загальної теорії держави і права радянського правознавства характеризувався акцентом на її методологічній функції. Інші ж функції, такі як світоглядна, аксіологічна, виховна залишалися або не задіяними, або задіяними в спосіб зумовлений тодішньою ідеологією. Як наслідок, філософія права підпорядковувалася теорії права, по суті теорії позитивного права.

Тим не менше, «філософсько-правовий по-рив» низки правознавців було не спинити. Виявлений зокрема в рамках «історії політичних і правових учень», частині галузевих правових досліджень, особливо з теорії кримінального права і кримінології, він зумовлював потребу в інституційному оформленні цих досліджень, наукових інтересів. У середині 1990-х рр. про філософію

* У цьому зв'язку хотілося б зробити припущення, правильність якого може довести або спростувати час. Сучасна українська філософія права має добрі перспективи - зважаючи на виокремлення «філософії права» як окремої спеціальності в системі юридичних і філософських наук. Образно кажучи, щоб сформувати гарну футбольну команду недостатньо перекваліфікувати гандболістів (які грають руками) у футболістів (які грають ногами). Так, і ті, й ті грають з м'ячем, обидві гри мають чимало спільного, однак їм притаманні й суттєві відмінності, врахування яких і зумовлює потребу в самостійному розвитку.

права заговорили серйозно [4], і завдяки активним зусиллям низки правознавців, передусім проф. М. В. Костицького, у «Переліку спеціальностей наукових працівників», затвердженому наказом Вищої атестаційної комісії України 13 березня 1997 р. № 86, з'явилася спеціальність 12.00.12 - «філософія права», з якої можуть присуджуватися наукові ступені як з юридичних, так і філософських наук. Незабаром у Національній академії внутрішніх справ України (НАВСУ) створено першу спеціалізовану Раду по захисту дисертацій, в 1997 році - у ній захищено першу дисертацію з юридичних, а в 1998 році - з філософських наук. Невдовзі відповідну раду створено й на базі Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрого (НЮАУ).

«Відкриття» спеціальності, створення спецрад спричинило «дисертаційний бум» зі спеціальності «філософія права». За даними автора, в період від 1997 до 2005 р. (станом на листопад) маємо таку «дисертаційну статистику»:

- 7 докторських, з яких 6 з юридичних, 1 з філософських наук (О. О. Бандура (філос. наук), М. М. Гуренко, А. А. Козловський, С. І. Максимов, Л. В. Петрова, С. С. Сливка, (усі - з юрид. наук), та

- 33 кандидатських, з яких 5 з філософських, 28 з юридичних наук.

Нині готуються ще принаймні 20 дисертацій (кандидатських і докторських). Припускаючи, що в найближчі 5 років буде захищено ще 25-30 дисертацій, до 2010 року їхня загальна кількість зросте до 60-65. Це істотна кількість, і є сподівання на здійснення діалектичного закону переходу з кількості в якість.

Найбільшу кількість докторів і кандидатів наук з філософії права підготували проф. М. В. Костицький (7), М. М. Ібрагімов (4), С. І. Максимов (3), А. А. Козловський (2). Двоє останніх, а також професори М. І. Козюбра та С. С. Сливка - серед найчастіше запрошуваних опонентів. «Провідними установами» найчастіше виступали Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України та НЮАУ.

Слід відзначити і те, що з 1990 року в Україні захищено низку дисертацій з інших спеціальностей, в яких розкриваються окремі філософсько-правові теми. Зокрема з теорії держави і права, історії політичних і правових учень, кримінального права, соціальної філософії тощо.

У контексті інституційного розвитку філософії права слід розглядати й становлення філософії права як навчальної дисципліни. А також формування в навчальних закладах та наукових установах кафедр (відділів) з філософії права та су-

міжних дисциплін. Відзначимо, що їх поки що не відкрито у більшості «старожилів» юридичної науки та освіти. Залишається, мабуть, питанням часу, чи буде відкрито, або ж «відображено» філософію права у назвах відповідних підрозділів таких установ, як Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, АПрНУ, юридичних факультетах ЛНУ, КНУ, ЧНУ Також залишається подібне питання щодо таких закладів як НЮАУ, ОНЮА, де діють кафедри філософії. Зважаючи на поступове утвердження філософії права, варто очікувати подальших інституційних змін. Потенційно такі зміни можуть стимулювати якісне покращення наукових кадрів, подальше акцентування на дослідницькій складовій працівників вищої юридичної школи (зважання не тільки на викладацьке навантаження), її належна оцінка. Обґрунтовано визнати філософію права обов'язковою навчальною дисципліною у програмах бакалаврату та магістратури за напрямками «право» і «філософія». Все це, сподіваємося, створить нові передумови для подальшого, зокрема змістовного, розвитку філософії права в Україні.

Однією з особливостей сучасного розвитку української філософії права є її відкритість як «спільної території» філософів та правознавців. Відзначимо, що таке було б малоімовірним, якщо б філософію права було «замкнено» в рамках теорії права. (Філософи «туди б навряд чи пішли».) Це уможливило поживлення співпраці між філософами і правознавцями, обмін досвідом, творення здобутків.

Сьогоднішніх дослідників, зайнятих філософсько-правовими питаннями, можна умовно поділити на кілька груп:

- «Чисті» філософи права, так би мовити, - ті, хто захистив дисертацію зі спеціальності; група, яка починає кількісно домінувати.
- «Теоретики права» - доктори й кандидати наук зі спеціальності «теорія держави і права». Не називаючи себе філософами права, вони водночас вносять істотний внесок у розвиток філософії права.
- Професійні філософи, зайняті філософським вивченням права й суміжних проблем, які однак інституційно залишаються у межах філософських наук.
- Правознавці інших спеціальностей юридичних наук, які виявляють «живий і творчий» інтерес до філософії права.

Образ сучасного українського дослідника філософії права, якщо його коротко описувати, це або юрист філософського складу мислення або філософ, зацікавлений вічно актуальними проблемами права і справедливості.

Доробок вітчизняної філософії права інтенсивно збільшується. Видано антологію (як окремий том антології вітчизняної юридичної думки з працями відомих правознавців), підручники, хрестоматію, посібники*, низку монографій, зокрема дисертацій з філософії права (про що вже йшлося), переклади праць іноземних дослідників, наукові статті.

Український доробок філософсько-правових праць можна було б класифікувати таким чином:

1. Теорія (наукознавчі аспекти) філософії права (предмет, система, метод, наукознавчий статус, міждисциплінарні зв'язки тощо);

2. Історія філософії права (історичні типи філософії права; філософсько-правові концепції філософів права; історіософські дослідження тощо);

3. Напрями філософії права (аксіологія права, герменевтика права, гносеологія права, логіка права, онтологія права, правовий реалізм, феноменологія права, філософсько-правова антропологія, соціологія права (соціологічна юриспруденція) тощо);

4. Філософсько-правові категорії (відповідальність, воля, розум, свобода, справедливість тощо);

5. Філософсько-правовий аналіз певних явищ (злочину, мови права, прав людини тощо);

6. Інші теми (культура і право (культура юриста, культурологічні проблеми правотворчості, правова культура, естетичне виховання) тощо).

Наукове життя, організації та заходи.

Поряд з науковими та академічними формами організації інтересу до філософії права оформився й більш загальний, так би мовити, «всеукраїнський інтерес до філософії права». Його втіленням стало створення у 2002 р. громадської організації Всеукраїнської асоціації філософії права і соціальної філософії, яка увійшла до відповідної Міжнародної асоціації (IVR) (заснована 1909 р., див. дет. в Інтернеті: www.cirfid.unibo.it/ivr/). У травні 2003 року та вересні 2005 році відбулися наукові та організаційні заходи Асоціації, обрано її керівництво, визначено подальші напрями діяльності. Започатковано співпрацю з Міжнародною асоціацією, низкою її національних осередків (наприклад Польщі, РФ, ФРН).

Організований Національною академією наук України 25 березня 2003 р. «круглий стіл» в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького став знаковим, оскільки на ньому, серед іншого, було схвалено рішення про створення міжнародного фахового часопису, який одержав назву «Проблеми філософії права».

До цього й опісля відбулися близько десяти інших наукових заходів з філософії права.

Слід також відзначити внесок у розвиток філософії права наукових заходів з теорії, зокрема методології, та історії права, які організовувалися АПрНУ та Інститутом держави і права ім. М. В. Корецького НАН України, різноманітних «читань» («Ерліхівські», «Сковородівські», «Новгородські»), традиційних наукових вузівських конференцій (як наприклад у ЛНУ (регіональна науково-практична конференція «Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні»), спільно ОНЮА та ЛНУ (всеукраїнська наукова конференція «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права, держави і політології»), Київському університеті права НАН України («Законодавство України: сучасний стан та перспективи розвитку») тощо.

Наукові заходи, слугуючи форумом для наукового спілкування колег «з цеху», надають новий імпульс для подальшого становлення філософії права.

Часопис «Проблеми філософії права» було започатковано 25 березня 2003 р. з ініціативи проф. А. А. Козловського, висловленої на «круглому столі» з актуальних проблем філософії права в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Часопис зареєстровано як всеукраїнське видання (Свідоцтво про держреєстрацію № 8210 від 9 грудня 2003 р.) і презентовано науковому світу (I том) 26 січня 2004 р. у Національній академії наук України. Він є фаховим: його було внесено до переліку фахових видань з *філософських та юридичних наук* (Постанова Президії ВАК України від 30 червня 2004 р., № 3-05/7). Згодом визнано органом національної секції ВАФПСФ та надано право використання логотипу «IVR» на титульній сторінці часопису (20-21 травня 2004 р., засідання Виконавчого комітету ІУК., Швеція). II том часопису

* Антологія: Антологія української юридичної думки: В 10т./ Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України / Ю. С. Шемшученко (заг. ред.), В. Д. Бабкін (упоряд.), І. Б. Усенко (відп. ред.) - К., 2002.-Т. 1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права; Підручник: *Бачинін В. А., Панов М. І.* Філософія права / НЮАУ- К., 2002; Посібники: *Біленчук П. Д., Гвоздецький В. Д., Сливка С. С.* Філософія права / Європейський ун-т управління, безпеки та інформаційно-правових технологій; НАВСУ.- К., 1999; Філософія права / НАВСУ / М.В. Костицький (ред.), Б. Ф. Чміль (ред.)- К., 2000; *Кузнецов В. І.* Філософія права. Історія та сучасність.- К., 2003; Філософія права / НЮАУ / За ред. О. Г. Данільяна, С. І. Максимова.- К., 2003; *Козловський А. А.* Філософія права / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича.- Чернівці, 2003, Філософія права: проблеми та підходи / За ред. П. М. Рабіновича.- Л., 2005; Словник: *Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І.* Філософія права / НЮАУ- К., 2003.

було презентовано на XXII Міжнародному конгресі IVR. (24-29 травня 2005 р., Іспанія).

Часопис є міжнародним і публікує матеріали шістьма мовами (українською, російською, англійською, німецькою, французькою та іспанською) і виходить періодичністю один том в рік (до 4 номерів кожен)*. Він містить накопичувальні (враховуючи попередні томи) іменний та предметний покажчики.

Часопис містить традиційні рубрики: предмет (природа) філософії права - дискусія про предмет філософії права; класики філософії права - висвітлення філософсько-правової спадщини відомих філософів права, з публікуванням перекладів їхніх праць і статей-коментарів; рубрики, присвячені різним напрямам філософії права (онтологія права, гносеологія права, антропологія права тощо); рубрики, присвячені суміжним до філософії права дисциплінам (напр., філософія політики); наукове життя і рецензії (конференції, ювілеї, нові видання з філософії права).

Наукове керівництво часописом здійснюють редактори-співзасновники: акад. Ю. С. Шемшученко, акад. М. В. Попович, проф. А. А. Козловський, редакційна колегія у складі відомих українських фахівців, міжнародна редакційна рада у складі відомих іноземних фахівців.

Серед пріоритетних завдань часопису - високий теоретичний рівень публікацій, що створюватиме інтелектуальну стимулюючу наукову атмосферу. Нині часопис - це певною мірою дзеркало наукового життя у сфері філософії права в Україні. Він поступово здобуває визнання в Україні та за кордоном.

Розвиток української філософії права. Принциповим є питанням про те, якою бути українській філософії права? Чи може вона бути самобутньою? До самобутності нас схиляють кілька чинників. Психологічно нам, українським дослідникам філософії права, слід утвердитися, що стимулює науковий ріст. Історично ми маємо малодосліджений науковий та філософський спадок, що потребує незаангажованого ідеологічного вивчення, філософсько-правового опрацювання. В плані право- і державотворення маємо специфічні для нинішньої Украї-

ни теоретично-практичні проблеми, що зумовлюватимуть самобутній, чи точніше, специфічний зміст філософсько-правових досліджень, їх орієнтацію на реальність часу. Водночас, як свідчить історія філософії права, самобутність базується передусім на постатях і наукових школах, зародження яких уже можна відзначити і в Україні. Видається, що наступні п'ять-десять років українській філософії права доведеться пройти шлях учнівства (вивчення спадщини, іноземного доробку), а відтак (хоча можливо й раніше у деяких випадках) й подальшого самобутнього розвитку.

Деякі перспективи та висновки. Головним наукознавчим здобутком філософії права в Україні за останні 15 років можна вважати її відродження як повноцінного напрямку дослідження правознавства і філософії, зокрема спеціальності в системі юридичних і філософських наук, і формування наукової інфраструктури (кафедр, спеціалізованих Вчених рад із захисту дисертацій, асоціації, фахового часопису), а також групи дослідників, професійно зайнятих філософсько-правовим осмисленням актуальних проблем науки і практики права.

«Бум філософії права», спричинений певним «вакуумом» реалізації природного інтересу правознавців до смислу права, з'ясування фундаментального значення юридичної діяльності, буде продовжуватися. Сприятиме цьому подальший міждисциплінарний розвиток філософії права (співпраця філософів та правознавців, збільшення кількості дисертаційних робіт, публікацій). Реалізація аксіологічної, виховної функції філософії права зумовить її оформлення як обов'язкової навчальної дисципліни.

Варто звертати більше уваги на розвиток змістовної складової філософсько-правових досліджень. Серед перспективних напрямів дослідження, окрім вивчення наукознавчих аспектів філософії права (предмет, метод, статус) та висвітлення питань її різноманітних напрямів, відзначимо й такі:

- історія філософії права (вивчення спадщини класиків філософії права, як українських, так і іноземних; до речі, варто дослідити й роль

* Видано два томи часопису, готується третій. У томі I (2003) уміщено публікації 46 авторів укр., рос. та англ. мовами переважно тези доповідей і виступів на «круглому столі» 25.03.2003 р., інші фундаментальні наукові статті вітчизняних та іноземних авторів та матеріали, які висвітлюють процес розвитку філософії права в Україні. У томі II (2004) - публікації 27 авторів укр., рос., англ., нім та пол. мовами у рубриках: про природу філософії права, (започаткованій) «Класики філософії права» (Густав Радбрух), методологію права, онтологію та гносеологію права, проблеми девіантної поведінки, філософію політики та естетики права; рецензії на три наукові праці, привітання до 80-річчя проф. В. Д. Бабкіна. У томі III (2005) - публікації більше 40 авторів укр., рос. та англ. мовами - переважно результати досліджень укр. та зарубіжних авторів, праці Євгена Ерліха, аналіз його наукової спадщини (у рубриці «Класики філософії права»), рубрика з соціології права, повідомлення про участь у XXII Міжнародному конгресі ІУК, рецензії та ювілейні статті, інші матеріали, які висвітлюють розвиток філософії права в Україні.

у розвитку державно-правових наук і викладачів Києво-Могилянської академії*),

- філософсько-правовий аналіз проблем галузевих юридичних наук,

- праксеологія філософії права (роль у конституційній юстиції, права людини, філософські проблеми влади; правова політика й ідеологія, філософсько-правові аспекти євроінтеграції України тощо).

Характерною особливістю подальшого розвитку філософії права може стати її здатність активного інтелектуального каталізатора правої політики, фундаментальних процесів право- і державотворення в Україні. Філософія права

також має потенціал стати платформою для конструктивної критики чинного законодавства й правореалізації. Варто більше приділяти уваги філософським проблемам держави у зв'язку з правом. На часі також видання енциклопедичної праці з філософії права, проведення науково-практичного семінару з викладання філософії права та суміжних дисциплін.

Відроджена у 1990-х рр. філософія права в Україні - це якісно нова форма філософського осмислення права, розвиток якої пов'язаний з потребою філософського осмислення процесів право- і державотворення в Україні.

1. Soviet Legal Philosophy. -- Cambridge, Mass., 1951.
2. *Нерсисян В. С.* Філософія права.- М., 1997.
3. *Seelmann K.* *Rechtsphilosophie.* - Munchen, 1994.

4. *Рабінович П.* Філософії права: деякі наукознавчі аспекти // Вісник Академії правових наук України.- 1997.- № 1.-С. 36-46.

V. Bihun

THE PHILOSOPHY OF LAW IN UKRAINE (1990-2005):
A SCIENTIFIC REVIEW OF ITS ACCOMPLISHMENTS
AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT

The main accomplishment of the Ukrainian elegant jurisprudence in the period between 1990 and 2005 is, in the author's opinion, its revival as a direction and scientific activity in the Ukrainian legal science and philosophy. The author suggests such perspectives of its development as the further intensification of the institutional collaboration, on the ((common ground)), of philosophers and jurists, the gradual qualitative transformation of its research, in particular, in such areas as the history of the philosophy of law (research into legacies of classical Ukrainian and foreign philosophers of law), the juridico-philosophical analysis of law issues within disciplinary branches, and the orientation of juridico-philosophical research and outcomes towards the resolution of contemporary theoretical and practical law issues in Ukraine.

* «Києво-Могилянська академія зробила значний внесок у розвиток державно-правової думки в Україні. На лекціях професорів, у багатій академічній бібліотеці студенти знайомилися з державними теоріями великих мислителів - Платона, Аристотеля, Жана Бодена, Томазо Кампанелли, Ніколо Макіавеллі, ранньобуржуазних учених Томаса Гоббса, Самуеля Пуффендорфа, Гуго Гроція, Франка Буддея, з творами французьких енциклопедистів (вперше у Східній Європі перекладені могилянцями). Добре знали в Академії й доробок у цій галузі Станіслава Оріховського-Роксолана, могилянських вчених Петра Могили, Теофана Прокоповича, Якова Ковельського, Григорія Политики, Федора Туманського, переклади Гаврила Чужинського, Григорія Козицького та інших. Теоретична думка, вироблена в Академії, стала однією з підвалин політичного мислення українців. Без неї не можна уявити діяльність таких вихованців Академії, як соратники Богдана Хмельницького дипломати Силуян Мужилівський, Іван Кравченко, Федір Вишняк, Іван Чорнота; мазепинці Іван Максимович, Григорій Герци ... Варто додати, що майже всі майбутні гетьмани України - Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Павло Тетеря, Іван Брюховецький, Петро Дорошенко, Дем'ян Многогрішний, Михайло Ханенко, Іван Самойлович, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Іван Скоропадський, Павло Полуботок (наказний), Данило Апостол, переважна більшість полкової, сотенної старшини, провідники Запорозжя — Кость Гордієнко, Іван Глоба, Володимир Сокальський і багато-багато інших - вихованці Києво-Могилянської академії». *Хижняк Зоя. На шляхах історії // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.: Енциклопедичне видання / За заг. ред. В. С. Брюховецького.- К., 2001.- С. 15.*